

Dragutin Babić

Industrijsko-obrtnička škola

Nova Gradiška

SOCIODEMOGRAFSKE PROMJENE STANOVNIŠTVA BRODSKO-POSAVSKE ŽUPANIJE UZROKOVANE DOMOVINSKIM RATOM*

SAŽETAK

U radu se razmatraju sociodemografske promjene stanovništva na prostoru Brodsko-posavske županije u kontekstu ratnih i poratnih događanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Domovinski je rat ubrzao negativne tendencije u prirodnom kretanju stanovništva, zbog smanjenog nataliteta i povećanog mortaliteta u odnosu na prethodno razdoblje. Velikosrpska agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu bit će glavnim uzrokom velikih migracijskih kretanja, što će znatno utjecati na sadašnju strukturu stanovništva zbog egzodusa uglavnom hrvatskog življa iz zapadnog dijela županije i njihova smještaja u njenom slobodnom dijelu (raseljene osobe) te dolaska bosanskohercegovačkog stanovništva i njihova zbrinjavanja u županiji (izbjeglice). Na promjenu nacionalne strukture stanovništva županije osobito je utjecao egzodus Srba nakon vojnoredarstvene operacije "Bljesak" i oslobođenja zapadne Slavonije. Nakon završetka rata aktualiziraju se pitanja povratka, što je također predmet analize ovog rada. Raseljene su se osobe uglavnom vratile na oslobođeni teritorij, izbjeglice su u većem broju i dalje prisutne u županiji, a u kontekstu mirne reintegracije istočne Slavonije aktualan postaje i povratak Srba.

KLJUČNE RIJEČI: Brodsko-posavska županija, Domovinski rat, izbjeglice, raseljene osobe, prirodno kretanje, nacionalna struktura, povratak

---

* Podaci korišteni u ovom tekstu prikupljeni su za pisanje magistarskog rada i dopunjeni najnovijima, dobivenim u Centrima za socijalnu skrb Nove Gradiške i Slavonskog Broda.

1. Demografska i nacionalna struktura stanovništva Brodsko-posavske županije

1.1. Broj stanovnika, općine i gradovi

Prema posljednjem Popisu stanovništva 1991. g, u Brodsko-posavskoj županiji je obitavalo 174.998 stanovnika. U usporedbi s ostalim županijama u Republici Hrvatskoj, uključujući i grad Zagreb, Brodsko-posavska županija po broju stanovnika zauzima deveto mjesto. U odnosu na Popis 1981. g, broj stanovnika županije se povećao za 7.331 ili 4,3% u međupopisnom razdoblju.

Istovremeno, od 1981. do 1991. stanovništvo Republike Hrvatske se povećalo za 182.796 osoba ili za 3,9%. Brodsko-posavska županija ima proporcionalno neznatno veći porast stanovništva od Republike Hrvatske, što upućuje na zaključak da su u njoj prisutne slične tendencije demografskog razvitka populacije kao i u Republici Hrvatskoj u cjelini.

Prema novome teritorijalnom ustroju Republike Hrvatske, načinjenom nakon uspostave hrvatske države, u sastav Brodsko-posavske županije ušle su dvije bivše općine, Nova Gradiška i Slavonski Brod. Prema Popisu stanovništva 1991. g, u tadašnjoj općini Nova Gradiška živjelo je 60.749 stanovnika, a u općini Slavonski Brod 114.249 stanovnika.

Brodsko-posavska županija se sastoji od dva grada, Slavanskog Broda i Nove Gradiške, i 22 općine, od čega se na prostoru bivše općine Nova Gradiška nalazi 9, a na prostoru bivše općine Slavonski Brod 13 općina.¹

Ukupno se u općinama Brodsko-posavske županije nalazi 100.739 stanovnika ili prosječno 4.578 po općini. Najmanji broj stanovnika ima općina Gundinci u istočnom dijelu županije, svega 2.186, a najviše stanovnika broji općina Staro Petrovo Selo u zapadnom dijelu županije, ukupno 7.175. Ostalo stanovništvo županije, ukupno 74.259, smješteno je u dva grada, i to u Novoj Gradiški, gdje živi 15.728 stanovnika, i u Slavonskom Brodu koji ima 58.531 žitelja. U gradskim naseljima živi ukupno 42,4% stanovništva, a u seoskim 57,6%.

Na prostoru županije stanovništvo živi u 184 naselja, a prosječan broj stanovnika po naselju iznosi 951, što je više od prosječnog broja stanovnika po naselju u Republici

---

¹ U međuvremenu je na prostoru županije formirana još jedna općina: Dragalić.

Hrvatskoj, 704 stanovnika. Općine Brodsko-posavske županije imaju u svom sastavu u prosjeku 8 naselja. Najmanji broj naselja ima općina Gundinci, jedno naselje ujedno je i općina, a najveći broj, do vojnoredarstvene operacije "Bljesak" (2. 5. 1995) okupirana, općina Okučani, ukupno 18 naselja. Uz Okučane, u županiji su bile okupirane još 2 općine: Gornji Bogičevci i Stara Gradiška.

Velikosrpska agresija i okupacija zapadne Slavonije i rušenje mostova na Savi kod Slavenskog Šamca i Slavenskog Broda u potpunosti su marginalizirali prometni značaj županije u cjelini, a time istovremeno usporili proces urbane koncentracije stanovništva, čiji uzroci su do tog vremena bili gospodarska privlačnost i prometni značaj Slavenskog Broda i Nove Gradiške. Povećana koncentracija stanovništva u ova dva grada u razdoblju Domovinskog rata i zatim rata u Bosni i Hercegovini gotovo je u potpunosti ishod nedobrovoljnih migracija stanovništva s okupiranih područja Hrvatske te Bosne i Hercegovine.

1.2. Prirodno kretanje

Republika Hrvatska je ušla u posttranzicijsku etapu demografskog razvitka, koju obilježava stalno smanjenje nataliteta i, zbog razmjerno starog stanovništva, povećani mortalitet, osobito izražen za vrijeme i nakon ratne agresije na Republiku Hrvatsku. Tada se on povećava brojem poginulih u ratu i žrtvama ratnih stradanja u cjelini.

Stopa prirodnog prirasta u dužem vremenskom razdoblju tendira ka nuli, natalitet je bio tek nešto veći od mortaliteta, a u 1991. g, kao i godinu kasnije, Hrvatska bilježi negativan prirodni prirast. Prvi puta nakon Drugoga svjetskog rata u Hrvatskoj je više ljudi umrlo nego što se rodilo. Slične tendencije u populacijskim kretanjima prisutne su i u Brodsko-posavskoj županiji.

Uoči ratne agresije na Hrvatsku, 1990. g, u Brodsko-posavskoj županiji natalitet je iznosio 13,4‰, odnosno ukupno je zabilježeno 2.340 živorođene djece (*Statistički ljetopis...*, 1994). U istoj godini umrlo je u županiji 1912 osoba, mortalitet je iznosio 11,0‰. Prirodni prirast je iznosio 428 ljudi ili 2,5‰.

U istoj godini broj živorođene djece u Hrvatskoj iznosio je 55.409, umrle su 52.192 osobe, što je pozitivan prirodni prirast od 3.217 osoba. Natalitet je iznosio 11,6‰, mortalitet 10,9‰, odnosno prirodni prirast iznosio je 0,7‰ (*Statistički ljetopis 1993*, 1993).

U usporedbi s Republikom Hrvatskom, županija je u 1990. g. imala prirodni prirast veći za 1,8‰, uvjetovan većim natalitetom, a mortalitet je bio isti kao u Hrvatskoj u cjelini.

Godinu dana kasnije, 1991, situacija se zbog velikosrpske agresije na Hrvatsku mijenja utoliko što dolazi do negativnog trenda u Hrvatskoj: mortalitet postaje veći od nataliteta. Takav negativan trend plod je stalnog smanjivanja prirodnog prirasta u duljem vremenskom razdoblju, u kombinaciji s porastom mortaliteta zbog ratnih stradanja pripadnika hrvatske vojske i civilnog stanovništva Hrvatske.

Godine 1991. u Brodsko-posavskoj županiji zabilježeno je 2.272 živorođene djece, a umrlo je 2.087 osoba; prirodni prirast je pozitivan, i to za 185 osoba. Natalitet je iznosio 13,0‰, mortalitet 11,9‰, a prirodni prirast 1,1‰.

U istoj godini u Hrvatskoj je bilo 51.829 živorođene djece, umrle su 54.832 osobe, odnosno bilo je za 3.003 više umrlih nego rođenih. Natalitet je iznosio 10,8‰, mortalitet 11,4‰, a prirodni prirast je bio negativan, i to -0,6‰. Pozitivan prirodni prirast u Brodsko-posavskoj županiji, za razliku od onoga u Hrvatskoj, posljedica je ponajprije većeg nataliteta, dok je mortalitet bio približno isti u županiji i u Hrvatskoj u cjelini.

U 1992. g. negativan se trend iz prethodne godine nastavio. Broj živorođenih u Brodsko-posavskoj županiji iznosio je 2.081, umrlo je 2.255 osoba; prirodni prirast je bio negativan, i to za 174 osobe. Natalitet je smanjen na 11,9‰, mortalitet povećan na 12,9‰, a prirodni je prirast iznosio -1,0‰.

U istoj godini u Hrvatskoj je zabilježeno 46.970 živorođenih, a umrlo je 51.800 osoba. "Višak" umrlih u odnosu na živorođene je 4.830 osoba, odnosno prirodni prirast je negativan. Natalitet je iznosio 9,8‰, mortalitet 10,8‰, prirodni prirast -1,0‰.

U 1992. g. prirodni prirast je bio isti i u županiji i u Hrvatskoj, s tom razlikom što je u županiji bio nešto veći natalitet, ali i mortalitet.

Uzroci tendencije smanjenja nataliteta nalaze se u snažnoj urbanizaciji Hrvatske, deagrarijaciji i novoj ulozi žene u obitelji i društvu. Napuštanje sela i tradicionalnog načina življenja, život u gradu, stalno povećanje zaposlenosti žena u ukupnom zaposlenom stanovništvu i prijelaz na robno-novčano gospodarstvo rezultiralo je stalnim smanjenjem nataliteta.

Na tradicionalnome seoskom imanju djeca predstavljaju novu radnu snagu koja obavlja manje zahtjevne poslove, a kasnije, u zreloj dobi, ona su svojevrsno socijalno osiguranje starijih članova obitelji i roditelja.

U modernom društvu, zbog dužeg školovanja, djeca razmjerno kasno ulaze u svijet rada, ostajući dulje materijalno ovisni o drugima. Na pad nataliteta, naročito u razdoblju Domovinskog rata i prvim poratnim godinama, utječe također i smanjenje životnog standarda te opće osiromašivanje velike većine stanovništva Hrvatske.

Pored ovih razloga, uglavnom gospodarske i socijalne naravi, znatan utjecaj na denatalitet u županiji polučio je Domovinski rat, mobilizacijom muškog stanovništva u cilju obrane domovine i većom pogibijom muškaraca, uglavnom u fertilnoj dobi. Uopće, ratno okruženje stvara kod stanovništva psihotične i depresivne situacije koje nisu osobito pogodne za biološku reprodukciju stanovništva i proširenje obitelji.

U 1993. g. ponovno se javlja različitost prirodnog prirasta u Republici Hrvatskoj i Brodsko-posavskoj županiji, utoliko što županija bilježi pozitivan prirodni prirast: vitalni je indeks iznosio 118,2.²

Za razliku od toga, u Hrvatskoj je prirodni prirast još uvijek negativan, uz vitalni indeks koji iznosi 95,5.

U 1994. g. u županiji je zabilježen veći prirodni prirast u odnosu na prethodne godine, opet pozitivan; vitalni indeks iznosi 125,0. U Hrvatskoj je, iako je trend u odnosu na prethodne godine uzlazan, prirodni prirast još uvijek negativan; vitalni indeks iznosi 98,2.

I u 1995. je omjer sličan. Brodsko-posavska županija ima pozitivan prirodni prirast, vitalni indeks iznosi 120,2, a u Hrvatskoj u cjelini, iako je trend i dalje uzlazan, mortalitet je još uvijek veći od nataliteta: vitalni indeks iznosi 99,3.

Kraj rata prouzročio je smanjenje mortaliteta u odnosu na ratne godine (nema ratnog mortaliteta), a istovremeno je povećan natalitet zbog ukupno bolje i "normalnije" situacije.

Iako je i u Brodsko-posavskoj županiji socijalna situacija obilježena velikom nezaposlenošću, prisutna je razlika u prirodnom prirastu u usporedbi s podacima za Hrvatsku u cjelini. Kako to objasniti? Valja pretpostaviti da egzistiranje socijalnog sloja seljaka-radnika, koji zauzima važno mjesto u socijalnoj strukturi županije, amortizira socijalne teškoće uzrokovane tranzicijskim procesima u gospodarstvu županije.

---

2 U Uredu za statistiku Brodsko-posavske županije (izvor podataka), umjesto iskaza u promilima, dobiveni su podaci za prirodni prirast iskazani vitalnim indeksom, koji se definira kao broj živorođenih na 100 umrlih.

Seljak-radnik kombinira rad u poduzeću i obradu zemlje: prvo mu donosi socijalnu sigurnost na niskoj razini, a drugo dodatnu zaradu kojom dopunjuje kućni proračun. U socijalnoj strukturi sloj seljaka-radnika odigrao je u socijalizmu ulogu amortizera socijalnih sukoba, a sličnu ulogu igra i u vremenu gospodarske tranzicije hrvatskog društva u postsocijalističkom razdoblju. U vlasničkoj strukturi prevladava državno vlasništvo što pogoduje, uz postojeću krizu, održavanju sloja seljaka-radnika.

Ovakva situacija omogućava u vremenima gospodarske dekonjunktore lakše preživljavanje, a valja pretpostaviti da djeluje pozitivno i na povećanje nataliteta u odnosu na klasične urbane i industrijske zone, ili one manje urbane, koje su istovremeno depopulacijske i gospodarski manje napredne.

1.3. Ratni mortalitet

Uz ionako sve nepovoljnije tendencije prirodnog prirasta u Hrvatskoj, uzrokovane njenim ulaskom u posttranzicijsku etapu demografskog razvitka, za vrijeme i nakon ratne agresije na Republiku Hrvatsku očit je dodatni poremećaj i jačanje negativne tendencije prirodnog prirasta. Mortalitet je uvećan za ratni mortalitet, odnosno broj poginulih civila i vojnika na njenom cjelokupnom teritoriju, što uključuje i broj poginulih na tada okupiranim prostorima.

Slični procesi, uključujući i ratni mortalitet, prisutni su i u Brodsko-posavskoj županiji. U Domovinskom ratu je na prostoru županije poginulo i nestalo 589 vojnika, od toga u Novoj Gradiški 228 i Slavonskom Brodu 361.³ Od ukupnog broja 21 se vodi kao nestali, i to 4 s područja Nove Gradiške i 17 s područja Slavonskog Broda.

Prema podacima istog Ureda, broj poginulih civila u Slavonskom Brodu je 82, dok za Novu Gradišku nema podataka, a procjena je da je na prostoru bivše općine Nova Gradiška poginulo 50 civila. Ukupno je u županiji poginuo i nestao 731 vojnik i civil.

Kao i u slučaju Hrvatske u cjelini, za koju nema točnih podataka o ratnim stradanjima (Lajić, 1995), isto vrijedi i za Brodsko-posavsku županiju, naročito njen zapadni dio, koji je bio okupiran od srpskih paravojnih formacija.

---

3 Podaci dobiveni od Ureda za rad, zdravstvo i socijalnu skrb Brodsko-posavske županije.

1.4. Nacionalna struktura

Brodsko-posavska županija je nacionalno heterogena. U njoj osim Hrvata, koji su većinski narod, žive i nacionalne manjine: Srbi, Albanci, Muslimani, Ukrajinci, Česi, Romi, Crnogorci, Makedonci, Mađari i drugi.

Posljednji Popis stanovništva obavljen je u vremenu prožetom intenzivnim političkim raspravama o sudbini bivše jugoslavenske države, pa se dio stanovništva još uvijek izjasnio kao Jugoslaven, a dio se nije nacionalno opredijelio. Jedini mjerodavan pokazatelj nacionalne strukture općina i gradova Brodsko-posavske županije je Popis stanovništva 1991. g. On služi i kao argument o provedenom etničkom čišćenju i protjerivanju nesrpskog življa iz okupiranih naselja županije. Postojeća nacionalna struktura županije rezultat je nedobrovoljnih migracija i znatno je izmijenjena u odnosu na onu iz Popisa 1991.g.

1.4.1. Predratna nacionalna struktura

Od ukupno 174.998 stanovnika, prema Popisu 1991. g, najbrojnija nacionalna skupina u županiji su Hrvati kojih je tada bilo 141.071 ili 80,6%, znatno su zastupljeni Srbi, 19.957 ili 11,4%, a Jugoslavena je bilo 5.117 ili 2,9%. U kategoriji Nepoznato nalazilo se 3.810 osoba ili 2,1%, a Neopredijeljenih je bilo 2.088 ili 1,1% stanovništva.

U usporedbi s Republikom Hrvatskom 1991. g, udio Hrvata u ukupnom stanovništvu županije je nešto veći i iznosi 80,6% u odnosu na 78,1% Hrvata u ukupnom stanovništvu Hrvatske. Srbi su proporcionalno manje zastupljeni u županiji gdje ih je prema Popisu 1991. g. bilo 11,4%, u odnosu na 12,2% njihove zastupljenosti u stanovništvu Republike Hrvatske. Osobe koje su se izjašnavale kao Jugoslaveni bile su zastupljenije u županiji, gdje ih je 1991. g. bilo 2,9%, u odnosu na Republiku Hrvatsku gdje je njihov udio iznosio 2,2%.

U desetogodišnjem razdoblju broj Hrvata se povećao sa 128.082 u 1981. g. na 141.071 u 1991. g, tj. sa 76,3% stanovništva županije na 80,6%. U isto vrijeme broj Srba se povećao sa 17.974 u 1981. g. na 19.957 u 1991. g. ili s 10,7% na 11,4% u ukupnom stanovništvu. U usporedbi s Popisom 1981. g. primjetan je znatan pad broja Jugoslavena sa 15.912, što je tada iznosilo 9,4% stanovništva županije, na samo 5.117 ili 2,9%.

Povećanje broja Hrvata i Srba i njihova udjela u ukupnom stanovništvu županije uglavnom je posljedica istog procesa koji je znatno smanjio broj i udio Jugoslavena.

U njegovom je temelju nacionalna homogenizacija, nastala kao plod raspada jednopartijskog sustava i višenacionalne države, uvjetovana težnjom svih naroda koji su činili bivšu jugoslavensku državu za samoodređenjem u novim uvjetima, što je najčešće značilo uspostavu samostalne države, a ujedno za hrvatski narod i branu pred rastućom opasnošću od velikosrpske ekspanzije čiji je osnovni cilj upravo bio sprečavanje uspostave nacionalnog suvereniteta nesrpskih naroda.

Cjelokupna situacija u kojoj se odvija proces nacionalne homogenizacije i rastakanja ideje jugoslavenstva (koja je u razdoblju 19. i 20. st. bila legitimna opcija u hrvatskoj politici zajedno s idejom samostalne hrvatske države u cilju rješavanja hrvatskoga nacionalnog pitanja) pokazuje da je, osim onih koji su jugoslavenstvo tretirali kao svoje nacionalno opredjeljenje ili neopredjeljivanje za neku drugu naciju, bilo vjerojatno dosta osoba koje su jugoslavenstvo tretirale kao važan činilac vlastite socijalne promocije i odbacili ga u trenutku kad su spoznali da ono to prestaje biti.

Urušavanjem komunističkog sustava i nadnacionalne ideologije, a napose agresijom JNA na Republiku Hrvatsku, jugoslavenstvo je u potpunosti izgubilo legitimitet u stanovništvu i postalo simbolom agresora i njegove težnje za stvaranjem unitarne jugoslavenske države pod upravom nosilaca velikosrpskoga političkog programa.

Ostale nacionalne manjine u Brodsko-posavskoj županiji zastupljene su u manjem broju i nijedna ne prelazi 1% ukupnog stanovništva županije. Najbrojniji su Muslimani s 546 pripadnika, zatim Ukrajinci, 528, itd. Od ostalih nacionalnih manjina zastupljenih u županiji znatnije se povećao broj Muslimana, s 251 u 1981. g. na 546 u 1991, ili s 0,1% na 0,3% ukupnog stanovništva županije.

Povećanje broja Muslimana rezultat je migracijskih kretanja iz Bosne i Hercegovine i dolaska, uglavnom Hrvata i Muslimana, u Brodsko-posavsku županiju. Okolnost da je dio stanovništva iz Bosne i Hercegovine naselio Brodsko-posavsku županiju prije Domovinskog rata olakšat će prijem bosanskih izbjeglica, koji od 1992. g. stižu u županiju. Pored državnih i humanitarnih organizacija, značajan činilac njihova prijema bit će ranije pristigli prijatelji, susjedi i rođaci.

U Brodsko-posavskoj županiji razlikuju se po nacionalnom sastavu istočni i zapadni dio, odnosno bivša općina Slavonski Brod i bivša općina Nova Gradiška. Razlika proistječe iz povijesnih procesa koji su, naročito od 16. st, izmijenili nacionalnu strukturu prostora županije. Nakon turskih osvajanja dio stanovništva prelazi na islam, a Turci na području zapadnog dijela današnje županije doseljavaju Vlahe koji će se, zbog snažne politike asimilacije Srpske pravoslavne crkve, postupno nacionalno identificirati kao Srbi (Jančula, 1980).

Kasnije, nastankom Vojne Krajine, doseljavat će u manjem broju Nijemci, Židovi, Česi, Ukrajinci, Mađari i druge nacionalne skupine.

Kako je prisutna znatna zastupljenost Hrvata i Srba u županiji i razmjerno malobrojna zastupljenost ostalih nacionalnih skupina, u daljnjoj analizi nacionalne strukture Brodsko-posavske županije usporedba će obuhvatiti 3 kategorije: Hrvati, Srbi i Ostali, koji uključuju Neopredijeljene, Jugoslavene i sve druge nacionalnosti iz Popisa 1991. na ovom prostoru.

U bivšoj općini Slavonski Brod od ukupno 114.249 stanovnika Hrvati čine 97.379 ili 85,2%, Srbi 7.385 ili 6,0% stanovništva, Ostalih ima 9.485 ili 8,8%.

U bivšoj općini Nova Gradiška prisutan je veći broj Srba i ta činjenica imat će veliku važnost u situaciji ratne agresije na Republiku Hrvatsku. Od ukupno 60.749 stanovnika, Hrvati čine 43.692 ili 71,9%, Srbi 12.572 ili 20,6% i Ostali 4.485 ili 7,5%. Ovakav nacionalni sastav pogodovat će propagatorima velikosrpske ideje da instrumentaliziraju Srbe Okučana i okolice, koji će uz aktivnu podršku Banjalučkog i Varaždinskog korpusa JNA okupirati dio Brodsko-posavske županije, odnosno velike dijelove današnjih općina Stara Gradiška, Okučani, Gornji Bogićevci i Dragalić.

1.4.2. Nacionalna struktura u okupiranim općinama

Kao posljedica ratnih operacija velikosrpskih vojnih postrojba i bijega civilnog stanovništva, dolazi do poremećaja nacionalne strukture općina i gradova Brodsko-posavske županije. Nacionalna struktura je izmijenjena na dva načina: prvi je prisutan u okupiranim općinama, gdje je došlo do "čišćenja" nesrpskog življa, koje napušta navedeni prostor zbog straha od genocida, masakra, te prijetnja i represalija nad civilnim stanovništvom.

Drugi način je svojstven slobodnim općinama i gradovima, u kojima je nacionalna struktura postala heterogenija u odnosu na stanje prije agresije. U navedene općine i dva gradska naselja, Novu Gradišku i Slavonski Brod, slilo se brojno stanovništvo, najviše Hrvata i Muslimana, koji imaju status izbjeglica i raseljenih osoba.

Od ukupno 22 općine i 2 grada u županiji, 3 su općine bile okupirane: Gornji Bogićevci, Stara Gradiška i Okučani.⁴ Sve tri općine smještene su u zapadnom dijelu županije uz autocestu, željezničku prugu i rijeku Savu i povezane sa dijelom Bosne i Hercegovine koji su u razdoblju rata u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini kontrolirale

4 U tom razdoblju sadašnja općina Dragalić je bila sastavni dio općine Gornji Bogićevci.

okupatorske postrojbe bosanskih Srba, odakle je dolazila logistička i vojna podrška pobunjenim Srbima u zapadnoj Slavoniji.

U općinama Gornji Bogićevci, Stara Gradiška i Okučani nalazi se ukupno 36 naselja, u kojima je živjelo 13.856 stanovnika. Potpuno ili djelomično je okupirano 31 naselje ili 83,3% svih naselja u okupiranim općinama. U odnosu na ukupan broj naselja u županiji, okupirano je ili djelomično okupirano 16,3% naselja. Broj žitelja na okupiranim područjima prema Popisu 1991. iznosio je 12.419, odnosno 89,6% stanovništva okupiranih općina ili 7,1% stanovništva županije.

Od ukupnog broja stanovnika u okupiranim općinama, Hrvata je bilo 3.399 ili 24,5%, Srba 9.090 ili 65,6% i Ostalih 1.367 ili 9,9%. Od 3 okupirane općine, Hrvati su najbrojniji u Staroj Gradiški, gdje ih je bilo 46,5% u ukupnom stanovništvu, a Srbi u općini Okučani, ukupno 83,9% u cjelokupnom stanovništvu.

Općina Stara Gradiška broji ukupno 2.531 stanovnika, od čega je Hrvata 1.177 ili 46,5%, Srba 1.038 ili 41,0% i Ostalih 361 ili 12,5%. Od ukupno 7 naselja u općini, Hrvati čine apsolutnu većinu u 5 naselja: Donji Varoš, Pivare, Gornji Varoš, Novi Varoš i Uskoci, a Srbi u preostala dva naselja, Gređani i Stara Gradiška. Okupirana naselja u općini su: Stara Gradiška, Donji Varoš, Gređani, Novi Varoš, Uskoci i Gornji Varoš, a Pivare su bile slobodne.

U općini Okučani živjelo je ukupno 6.039 stanovnika, od čega je Hrvata 435 ili 7,2%, Srba 5.069 ili 83,3% i Ostalih 535 ili 8,9%. Od ukupno 18 naselja u općini, Srbi u 17 imaju većinu u ukupnom stanovništvu. To su sljedeća naselja: Okučani, Benkovac, Bodegraji, Cage, Čaprginci, Čovac, Donji Rogolji, Lađevac, Lještani, Širinci, Šagovina Mašićka, Ratkovac, Trnakovac, Vrbovljani i Žuberkovac. Samo u naselju Bijela Stijena Hrvati čine većinu stanovništva, gdje od ukupno 50 stanovnika, Hrvata ima 29 ili 58,0%. U općini Okučani nisu bila okupirana 3 naselja: Širinci, Mašićka Šagovina i Žuberkovac.

U općini Gornji Bogićevci bilo je ukupno 5.288 stanovnika, od čega Hrvata 1.787 ili 33,7%, Srba 2.983 ili 56,4% i Ostalih 518 ili 9,9%. Srbi u općini imaju apsolutnu većinu u ukupnom stanovništvu, a srpsku većinu imaju sljedeća naselja: Donji Bogićevci, Dubovac, Mašić, Medari, Poljane, Trnava i Smrtić, dok u Kosovcu Srbi imaju relativnu većinu u stanovništvu, gdje ih ima 83 od 232 stanovnika ili ukupno 35,7%, dok je Hrvata 82 ili 35,5% i Ostalih 67 ili 28,8%.

Hrvati su natpolovično zastupljeni u dva najveća naselja iz kojih je stanovništvo moralo pobjeći ispred srpskih osvajačkih postrojbi, a to su Gornji Bogićevci i Dra-

galić. U Gornjim Bogičevcima bio je prema Popisu 1991 ukupno 881 stanovnik, od toga 760 Hrvata ili 86,2%, Srba 69 ili 7,8% i 52 Ostalih ili 6,0%. U Dragaliću je živjelo ukupno 655 stanovnika, od čega je Hrvata 539 ili 82,2%, Srba 73 ili 11,1% i Ostalih 43 ili 6,7%. Hrvati čine većinu i u naselju Gorice.

Okupiranih naselja u općini bilo je ukupno 6: Gornji Bogičevci, Donji Bogičevci, Dragalić, Dubovac, Kosovac i Smrtić, a djelomično su bila okupirana naselja Gorice, Medari i Trnava. Naselja Mašić i Poljane nisu bila okupirana.

Demografsku i nacionalnu strukturu Brodsko-posavske županije karakteriziraju slične tendencije kao i Hrvatsku u cjelini: smanjenje nataliteta i povećanje mortaliteta, što rezultira smanjenjem prirodnog prirasta (pospješuju ga ratna zbivanja), prisilne migracije te heterogena nacionalna struktura u kojoj je nakon Hrvata najbrojnija srpska nacionalna manjina, što će itekako utjecati na ratna zbivanja u županiji od 1991. do 1995. godine.

2. Domovinski rat i promjene u stanovništvu Županije

Velika kolona nedobrovoljnih migranata, izbjeglica i raseljenih osoba stigla je na prostore Brodsko-posavske županije i najavila velike promjene sociodemografske strukture stanovništva županije.

Odlaskom iz vlastitih domova, često i u drugu sociokulturnu sredinu, što je naročito slučaj kod izbjeglica, znatan broj ratnih stradalnika bitno je promijenio svoj dotadašnji način življenja, prehrane i stanovanja.

Pored ostalih gubitaka koji su snažili populaciju ratnih stradalnika, u velikom broju slučajeva ugasio im se dotadašnji izvor prihoda, mnogima su srušene kuće, pokradena stoka, a izbjeglice i raseljene osobe doživjele su i velik psihološki stres.

Najteže su, valja pretpostaviti, podnijeli statusni pad: od uglednih građana, koji svojim radom zarađuju sredstva za život, postali su, s izuzetkom manjeg broja bogatijih, dio bezimene mase, koja čeka na dodjelu humanitarne pomoći u prostorijama humanitarnih organizacija.

2.1. Broj i struktura izbjeglica i raseljenih osoba

U Brodsko-posavskoj županiji prema Popisu 1994. bilo je 17.253 izbjeglica i 3.287 raseljenih osoba, ili ukupno 20.540 iskorijenjenih osoba. Od ukupnog broja, raseljene osobe čine 16%, a izbjeglice 84%, što odstupa od njihove proporcije u Republici Hrvatskoj, gdje u ukupnoj populaciji iskorijenjenih ljudi raseljene osobe čine 51%, a izbjeglice 49%.

Udio izbjeglica prema ukupnom stanovništvu županije iznosi 9,8%, udio raseljenih osoba 1,8%, a udio iskorijenjenih osoba prema stanovništvu županije iznosi 11,8%.

Od ukupno 20 hrvatskih županija i grada Zagreba, njih 10 imaju više od 5% raseljenih osoba prema ukupnom stanovništvu, a među njima je i Brodsko-posavska županija (Repac-Roknić, 1992).

Razlika u omjeru zastupljenosti izbjeglica i raseljenih osoba u Republici Hrvatskoj i Brodsko-posavskoj županiji objašnjava se okolnostima pod kojima se odvija veliki egzodus raseljenih osoba, naročito iz istočne Slavonije. Brodsko-posavska županija u to vrijeme, zbog ratnih događanja, nije bila pogodno odredište za prihvatanje raseljenih osoba, koje su produžile najčešće dalje na zapad, u druge krajeve Hrvatske i u inozemstvo.

U zapadnom dijelu županije u to su se vrijeme vodile borbe između hrvatske vojske i agresorskih postrojba Srba zapadne Slavonije, JNA i srpskih paravojski postrojba iz Bosne i Hercegovine i Srbije, što će biti uzrokom prisilnog odlaska uglavnom hrvatskog stanovništva s prostora današnjih općina Okučani, Gornji Bogićevci, Stara Gradiška i Dragalić, koje čini većinu u ukupnom broju raseljenih osoba u županiji.

Velik broj izbjeglica, čiji dolazak u masovnim razmjerima počinje 1992. godine, uzrokovan je velikosrpskom agresijom na Bosnu i Hercegovinu, a njihov ostanak u Slavonskom Brodu i okolnim selima uvjetovan je dobrim dijelom tradicionalno razvijenim i snažnim, naročito gospodarskim i trgovačkim vezama, Slavanskog i Bosanskog Broda, a uz to i važnim psihološkim činiocem, blizinom vlastita doma, što u takvim okolnostima može olakšati povratak, pa i stvoriti privid da je samom blizinom povratak vlastitim kućama znatno olakšan.

Osjećaj da su blizu svojih ognjišta i da preko Save mogu vidjeti obrise zavičaja bio je važan motiv za ostanak u Slavonskom Brodu velikom broju izbjeglica iz bo-

sanske Posavine. Rodbinske i prijateljske veze stanovništva s jedne i druge obale Save bile su važan činilac velike koncentracije izbjeglica u istočnom dijelu Brodsko-posavske županije, što je nadalje olakšalo smještaj i daljnje zbrinjavanje izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine.

2.2. Porijeklo izbjeglica i raseljenih osoba

Prema podacima Popisa iz 1994, na prostoru bivše općine Nova Gradiška nalazi se 2.630 raseljenih osoba. Najveći dio stigao je iz okupiranih dijelova županije, iz naselja bivše općine Nova Gradiška, ukupno 2.487. Osim njih, tu su još u manjem broju zbrinute raseljene osobe iz istočne Slavonije i bivše općine Novska. Ukupno se na ovom prostoru u vrijeme Popisa nalazi 80 raseljenih osoba iz bivše općine Vukovar, 34 iz bivše općine Vinkovci i 29 iz bivše općine Novska.

Prema općinama porijekla raseljenih osoba, istočni dio županije, u nadležnosti Centra za socijalnu skrb Slavonski Brod, znatno se razlikuje od zapadnog dijela. Od ukupno 657 raseljenih osoba na prostoru bivše općine Slavonski Brod, najviše ih dolazi iz bivših općina: Vukovar 326, zatim Vinkovci 147, Slavonski Brod 45, Beli Manastir 38, Zadar 30, Nova Gradiška 24, Osijek 10 i manji broj raseljenih osoba iz ostalih bivših općina Republike Hrvatske.

Teritorijalno-administrativno porijeklo izbjeglica u Brodsko-posavskoj županiji u njenom istočnom i zapadnom dijelu također se znatno razlikuje.

Na prostoru bivše općine Slavonski Brod od ukupno 15.801 izbjeglice, najviše ih je došlo iz sljedećih bosanskohercegovačkih općina: Bosanski Brod 7.103, Derventa 3.983, Odžak 2.234, Bosanski Šamac 640, Doboj 470, Modriča 404, Teslić 159, Banja Luka 111 i manji broj izbjeglica iz drugih općina Bosne i Hercegovine.

Ukupan broj izbjeglica na prostoru bivše općine Nova Gradiška, prema Popisu 1994, iznosi 1.452 osobe. Od toga ih je najviše došlo iz ovih bosanskohercegovačkih općina: Bosanska Gradiška 461, Jajce 233, Banja Luka 117, Derventa 113, Travnik 106, Bosanski Brod 93, Mrkonjić Grad 79, Skender Vakuf 67, Prijedor 14 i manji broj iz ostalih općina Bosne i Hercegovine.

U slučaju nedobrovoljnih migracija, i to uglavnom prisilnih, o kakvima je ovdje riječ, primjećuje se da odredišno mjesto ratnih stradalnika najčešće postaje ono koje je teritorijalno najbliže, ako ispunjava bar dva uvjeta: prvi, da može osigurati elementarno pravo na život izbjeglicama i raseljenim osobama (spas "žive glave"), što

podrazumijeva vojnu obranu prostora, i drugi, da u njemu postoji organizirani sustav prihvata i zbrinjavanja osoba iskorijenjenih s vlastitih ognjišta.

2.3. Egzodus Srba

Nakon referenduma 1990. g. na kojem se većina građana Hrvatske izjasnila za samostalnu Republiku Hrvatsku, srpska etnička zajednica u Hrvatskoj, nezadovoljna institucionalnim rješenjem nacionalnog pitanja Srba u Hrvatskoj (tzv. brisanje iz Ustava) i uspostavom neovisne Republike Hrvatske, istovremeno instrumentalizirana od strane velikosrpskog režima Slobodana Miloševića, počela je u ljeto 1991. provoditi tzv. "balvan revoluciju", prekidom prometa na cestama i željeznicama, postavljanjem raznih prepreka, najčešće srušenog drveća.

Pobuna je krenula iz onih prostora Republike Hrvatske u kojima su Srbi prema Popisu stanovništva 1991. imali apsolutnu većinu (11 općina Like i Zagore, Banije i Korduna), a zatim je preseljena u prostore u kojima su Srbi zastupljeni u znatnom broju.

U takve prostore ubraja se i Brodsko-posavska županija u kojoj su od ukupno 174.998 stanovnika (Popis 1991) Srbi činili 19.957 ili 11,4%.

Politički zahtjevi Srba iz zapadnog dijela županije datiraju od 20. travnja 1990. kada su politički lideri Srba bivše novogradiške općine, smješteni u Okučanima, iznijeli zahtjev da Okučani postanu samostalna općina i da se izdvoje iz tadašnje općine Nova Gradiška. Čitava akcija bila je u suglasju s nacionalnom homogenizacijom i etničkim čišćenjem prostora od pripadnika nersrpskog življa, idejno utemeljenim u Memorandumu SANU.

Plan je bio da se ukupno 31 naselje iz zapadnog dijela općine Nova Gradiška (današnjih općina Stara Gradiška, Okučani, Gornji Bogićevci i Dragalić) izdvoji i pripoji regionalnoj enklavi Srba u zapadnoj Slavoniji sa sjedištem u Pakracu.

Do kraja 1990. idejno je uobličena koncepcija o Pakracu kao središtu tzv. Srpske autonomne oblasti zapadna Slavonija. Nakon toga je uslijedila njezina politička instrumentalizacija, povodom čega je Mjesni odbor SDS Okučani organizirao 20. siječnja 1991. referendum u 31 naselju Okučanskog kraja.

Rezultat izjašnjavanja stanovništva potvrdio je koncepciju političkih vođa, koji u okruženju naglašene etničke mobilizacije imaju monopol na definiciju situacije. Većina glasača izjasnila se na referendumu za pripajanje općini Pakrac.

Pobunjeni Srbi u Brodsko-posavskoj županiji, nakon idejne i političke koncepcije zaokruženja srpskih enklava u jedinstveni državni prostor i nakane njegova pripojenja Srbiji, počinju s fizičkom pobunom protiv ustavnog poretka Republike Hrvatske, u obliku tzv. "balvan revolucije". Prve barikade u Brodsko-posavskoj županiji javljaju se 1. i 2. ožujka 1991. na cesti Okučani - Bosanska Gradiška.

Usljebile su nove političke akcije Srba u zapadnoj Slavoniji. Tako je 12. kolovoza 1991. na području Pakraca donešena odluka o osnivanju Srpske autonomne oblasti zapadna Slavonija. U odluci piše (Samardžić, 1994):

"Velika narodna skupština srpskoga naroda zapadne Slavonije uvažavajući rezultate prošlogodišnjeg referenduma o prisajedinjenju SAO Krajine Republici Srbiji i svima onima kojima je stalo da očuvaju Jugoslaviju, donijela je odluku o proglašenju SAO Zapadna Slavonija, koja će biti integralni dio SAO Krajine. U sastav ove teritorijalne jedinice ulaze srpsko područje Okučana, Novske, Pakraca, Slavonske Požege, Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Bjelovara, Orahovice, Našica i Đakova, kao i mjesto Jasenovac, najveće srpsko stratište i svetište. Istovremeno Velika narodna skupština najoštrije i posljednji put upozorava hrvatske vlasti i vrhovništvo da prestanu s provociranjem, šikaniranjem i fizičkim maltretiranjem srpskog stanovništva zapadne Slavonije. Ukoliko se ovo dobronamjerno upozorenje najozbiljnije ne prihvati i ne uvaži, legitimni predstavnici srpskog naroda sa sebe skidaju svaku odgovornost za eventualne konflikte, koji bi mogli imati nesagledive posljedice. Na teritoriju zapadne Slavonije primjenjivat će se Ustav SFRJ, Ustav Republike Srbije, Ustavni zakon SAO Krajine, kao i sve odluke i propisi legi-timnih organa SAO Krajine."

U traženju nacionalne legitimacije, nacionalna manjina izvan matične države, u ovom slučaju Srbi, ima potrebu pojačanog dokazivanja, što pokazuje i hiperinflacija navođenja ustavnih dokumenata koji štite položaj manjine, sve do navođenja Ustava Republike Srbije!

Oružani napadi srpskih pobunjenika iz Okučana i okolnih sela, pomognuti napadom JNA, uslijedili su 15. kolovoza, kada je iz smjera sela Cage otvorena minobacačka vatra na objekt bivšeg KPD Stara Gradiška, nazvan "Partizanka". Borbe su nastavljene u Okučanima 16. kolovoza, a objekt napada bio je željeznički kolodvor u Okučanima, gdje su pobunjeni Srbi napali pripadnike MUP-a i Zbora narodne garde.

Istovremeno je iz Okučana iseljeno civilno stanovništvo. U tipologiji izbjeglištva (Mesić, 1992) to su pseudoizbjeglice, odnosno namjerno iseljeni civili koji su

trebali svjedočiti o istinitosti uvriježenog stereotipa među srpskim stanovništvom o ugroženom srpstvu u Republici Hrvatskoj, od nove hrvatske vlasti.

Napadom pobunjenih Srba na Gornje Bogičevce i Kosovac, te Banjalučkog korpusa na Staru Gradišku, započinje veliki egzodus hrvatskog stanovništva. Stanovnici tih sela u početku se ponašaju slično većini migranata uopće (bilo dobrovoljnih ili nedobrovoljnih) u povijesti: odlaze u uvjerenju da će egzodus potrajati kraće vrijeme i da će se brzo vratiti kući. U početnoj fazi rata ljudi su noću napuštali svoje domove, a danju bi se vraćali nahraniti stoku.

U razdoblju od sredine 1992. do svibnja 1995. ovo područje su nadzirale mirovne snage UN (UNPROFOR), da bi 1. i 2. 5. 1995. u vojnoj operaciji "Bljesak" hrvatske oružane snage oslobodile prostor zapadne Slavonije, što će biti pretpostavka za vraćanje raseljenih osoba kućama. Istovremeno, ova velika pobjeda hrvatskih oružanih snaga dovela je do egzodusa srpskog stanovništva s ovog prostora. Očito da je identifikacija većine stanovnika Okučana i okolice s velikosrpskim političkim projektom uzrokovala odbacivanje samostalne i suverene hrvatske države i njihov odlazak. Operacija "Bljesak" označila je uvod u još veće vojno-redarstvene akcije ("Oluja"), koje će dovesti do oslobađanja najvećeg dijela okupiranog teritorija Hrvatske i najaviti mogućnost mirne reintegracije istočne Slavonije. Srba je prije tog događaja najviše bilo u tri okupirane općine, u 31 okupiranom naselju, i to od 13.856 stanovnika u 36 naselja, Hrvata je bilo 3.399 ili 24,5%, Srba 9.090 ili 65,6% i Ostalih 1.367 ili 9,9%.

2.3.1. Sociodemografske posljedice egzodusa

Odlazak srpskog stanovništva iz zapadnog dijela županije znatno je utjecao na promjenu sociodemografske strukture stanovništva u Brodsko-posavskoj županiji.

Prema procjenama Centra za socijalnu skrb Nove Gradiške, nakon "Bljeska" je na ovom području ostalo oko 600 Srba, većinom starijih ljudi. Dakle, u egzodusu je bilo oko 8.500 Srba s ovog područja županije.

Nacionalna struktura je poremećena zbog smanjenja udjela Srba u njoj. Umjesto 11,4%, kolik je bio njihov udio u stanovništvu županije, taj broj je prepolovljen, tako da ih je sada vjerojatno 5-6% u ukupnom stanovništvu županije.

Ostanak starije i odlazak mlađe populacije srpskog stanovništva znatno će utjecati na demografski razvoj županije, utoliko što će i to pridonijeti negativnim tendencijama u prirodnom prirastu, zbog egzodusa stanovništva u fertilnoj dobi.

Sa socioekonomskog aspekta egzodus Srba ima za posljedicu dodatni socijalni problem, zbrinjavanje nove skupine uglavnom radno nesposobnog stanovništva, što će otežati ionako nezavidnu socijalnu situaciju u županiji.

Domovinski rat je znatno promijenio sociodemografsku strukturu stanovništva u županiji. Mnoštvo ratnih stradalnika (izbjeglice, raseljene osobe) našlo je utočište u gradovima i selima županije, a srpsko stanovništvo napustilo je njene prostore zajedno sa srpskim paravojnim formacijama poraženim od hrvatskih oružanih snaga 1995. godine. Zbog ratnog mortaliteta pojačane su negativne tendencije u prirodnom prirastu, a naročito je izmijenjena nacionalna struktura stanovništva županije (odlazak Srba, dolazak Muslimana-Bošnjaka).

3. Pitanja povratka

U prvim danima provedenim izvan svojih domova izbjeglice, a naročito raseljene osobe, pratila je iluzija brzog povratka kućama. Mnogi su, bar u početku oružanih sukoba, bili u uvjerenju da su to samo čarke i da će se u kraćem roku vratiti u svoja naselja. No, to se nije dogodilo, i vrijeme u izbjeglištvu/raseljeništvu počelo se mjeriti godinama.

Iako je stalna briga izbjeglica i raseljenih osoba bila u cijelom razdoblju njihova izbjivanja iz vlastitih domova svakodnevno zbrinjavanje i elementarno preživljavanje, ipak je pitanje svih pitanja ovih unesrećenih ljudi bilo kada će se vratiti kući.

3. 1. Neposredna istraživanja: odgovori ratnih stradalnika

Što izbjeglice i raseljene osobe misle o povratku kućama? Kamo bi se htjeli vratiti, ukoliko bi to bilo moguće, gdje je to najrealnije očekivati?⁵

I na kraju, što misle, hoće li im uopće netko pomoći nakon povratka kućama ili su izgubili vjeru u ljude, institucije, međunarodni svjetski poredak? Jesu li izgubili svaku nadu?

---

5 Odgovori dobiveni anketom su segment magistarskog rada pod nazivom: "Socioekonomski aspekti zbrinjavanja izbjeglica i raseljenih osoba u Brodsko-posavskoj županiji". Anketa je provedena krajem 1994.

Tablica 1: Izbjegličko-raseljenički status i predviđanje gdje će živjeti nakon završetka rata

Izbjegličko-raseljenički status	Predviđanje gdje će živjeti nakon rata					
	U mjestu gdje sam živio prije rata	Ovdje gdje sam sada	U Hrvatskoj, BiH, u nekom drugom mjestu	U inozemstvu	Ne znam	Ukupno
Raseljene osobe	65	22	3	2	27	119
	54,6%	18,5%	2,5%	1,7%	22,7%	100,0%
Izbjeglice	85	35	22	3	85	230
	37,0%	5,2,%	9,6%	1,3%	37,0%	100,0%

$p = 0,0222$

Imajući u vidu različite posljedice rata i ratnih razaranja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te pretpostavku da će oporavak Bosne i Hercegovine biti teži i sporiji od obnove u Hrvatskoj, pretpostavili smo različite odgovore izbjeglica i raseljenih osoba na pitanje o mjestu budućeg življenja.

Odgovori ukazuju na postojanje statistički značajne razlike između dviju anketiranih skupina, što je i potvrda polazne pretpostavke.

Najveći dio raseljenih osoba, preko polovice, vjeruje da će nakon završetka rata živjeti u *mjestu gdje su živjeli prije rata*, zatim slijedi odgovor *ne znam*, s ukupno 22,7% ispitanika, a 18,5% ispitanika je u uvjerenju da će nakon rata živjeti *ovdje gdje se sada nalazi*. Ostali su odgovori neznatno zastupljeni.

Znakovito je da život u *inozemstvu* poslije rata zamišlja svega 1,7% ispitanika. Očito je da znatan dio raseljenih osoba vjeruje u povratak, iako ima dosta onih koji još ne znaju odgovor. No primjetno je da je i ovdje vrijeme trajanja izbjeglištva/ raseljeničtva učinilo svoje: ne tako zanemariv postotak ispitanika iz redova raseljenih osoba smatra da će i nakon završetka rata živjeti ovdje gdje se sada nalaze.

Odgovori izbjeglica na isto pitanje znatno su drukčiji. Manji je postotak onih koji smatraju da će živjeti u *mjestu u kojem su živjeli prije rata*, a više nego kod raseljenih osoba je onih koji još *ne znaju* gdje će živjeti.

Kako im je budućnost neizvjesnija, izbjeglice su više sklone razmišljati o traženju *novog mjesta boravka, u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini*, nego što je to primjetno u raseljenih osoba.

I ovdje je znakovito, ali i iznenađujuće, da je *inozemstvo* još manje zastupljeno nego u raseljenih osoba, tek kod 1,3% ispitanika. Ispitanici, čini se, inozemstvo doživljavaju tek kao krajnji izlaz za nuždu, a ne kao realno moguće mjesto svoga budućeg življenja.

Velika većina ispitanika, unatoč problemima, želi živjeti u vlastitoj zemlji ili na prostoru koji se puno ne razlikuje od nje, nacionalno, religijski i kulturno. Uz to, na Zapadu i nije prisutna konjunktura u gospodarstvu, migranti nisu prihvaćeni raširenih ruku kao u nekim prijašnjim razdobljima, čega su vjerojatno ispitanici svjesni. Raseljene osobe, više nego izbjeglice, mjesto budućeg življenja vide tamo gdje su živjeli prije rata, što se moglo očekivati, uzimajući u obzir manju razorenost Hrvatske, uz istovremeno veću perspektivu njene cjelovitosti i brže obnove. Odgovor *ne znam*, koji je prisutniji u izbjeglica, dovoljno govori o većoj neodlučnosti te skupine, baš zbog neizvjesne situacije oko bosanske države.

Što bi učinili i jedni i drugi kada bi mogli birati mjesto stanovanja?

Tablica 2: Izbjegličko-raseljenički status i mjesto gdje bi najradije živjeli nakon završetka rata

Izbjegličko-raseljenički status	Ako bi mogli birati gdje bi najradije živjeli					
	U mjestu gdje sam živio prije rata	Ovdje gdje sam sada	U Hrvatskoj, BiH, u nekom drugom mjestu	U inozemstvu	Ne znam	Ukupno
Raseljene osobe	96	7	6	6	4	119
	80,7%	50%	50%	5,0%	34%	100,0%
Izbjeglice	151	32	18	12	17	230
	65,7%	13,9%	7,8%	5,2%	7,4%	100,0%

p = 0,03990

Velik postotak raseljenih osoba i nešto manje izbjeglica želio bi živjeti u *mjestu gdje su živjeli prije rata*. Očito je i u jednih i u drugih motiv povratka vrlo prisutan.

Mnogo veći postotak i jednih i drugih bi želio živjeti u mjestu u kojem je živio prije rata, nego što ih u to vjeruje. Ovo se moglo očekivati, jer povratak bi za ovu populaciju trebao biti svojevrsna katarza, povratak vlastitom identitetu, iako već znatan broj ispitanika sumnja u realnost povratka.

Nostalgija za vlastitim ognjištem nije samo pitanje povratka prostoru prijašnjeg življenja, to je, čini se, pitanje odnosa prema sebi, svojim bližnjima i domoljubni poriv prvoga reda. Ta nostalgija je prisutnija u odgovorima raseljenih osoba, što se može objasniti većom vjerom u opstanak i boljitak hrvatske države, nego što to mogu očekivati izbjeglice iz Bosne i Hercegovine.

I ovdje je *inozemstvo* slabo zastupljeno u odgovorima, iako više nego u prethodnom pitanju, što pokazuje da bi ih više željelo živjeti u inozemstvu, nego što to očekuju.

Za razliku od raseljenih osoba, izbjeglice su nešto manje zainteresirane za povratak u mjesto prijašnjeg življenja. Odgovor ne iznenađuje ako se ima u vidu teška razrušenost Bosne i Hercegovine, sjećanja na masakre civilnog stanovništva, narušenu, a dobrim dijelom i uništenu, primarnu društvenu strukturu ("komšiluk"), pa i upitnost države Bosne i Hercegovine ili bar nejasna percepcija njenog političkog ustrojstva.

Ni jedni ni drugi nisu jače zainteresirani za neko drugo mjesto u Hrvatskoj ili u Bosni i Hercegovini, a mala zastupljenost odgovora *ne znam* ukazuje na to da velika većina ispitanika iz obje populacije imaju jasnu predodžbu o tome gdje bi najradije živjeli.

Upotreba χ^2 testa pokazuje da postoji statistički značajna razlika u odgovorima dviju skupina ratnih stradalnika.

3.2. Tko se sve vraća - aktualna situacija

Kakva je situacija u Brodsko-posavskoj županiji danas (srpanj 1997)? Tko se sve vraća vlastitim kućama? Ima li razlike između izbjeglica i raseljenih osoba?

U Brodsko-posavskoj županiji aktualan je povratak Hrvata u zapadni dio županije, ali i povratak Srba, uglavnom iz hrvatskog Podunavlja, kao dio procesa mirne

---

6 Izvješće Ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica (ožujak/travanj 1997).

reintegracije. Uz to, prostor županije počinju stalno naseljavati izbjeglice-useljenici, što pridonosi povećanju stanovništva županije, dok se veći dio izbjeglica i dalje nalazi u županiji. O kakvim kvotama se radi?

Prema izvješću Vladina ureda za prognanike i izbjeglice (ožujak/travanj 1997), u Brodsko-posavskoj županiji se nalazi 828 *Prognanika hrvatsko Podunavlje*, zatim, 2864 *Povratnika*, 8 *Prognanika - obnova u tijeku*. U županiji se još uvijek nalazi 12.887 *Izbjeglica*, te 2.352 *Izbjeglice-useljenika*.⁶

Po Centrima za socijalnu skrb Nova Gradiška i Slavonski Brod, situacija je sljedeća: *Prognanici - hrvatsko Podunavlje*, 321 Nova Gradiška i 507 Slavonski Brod, *Povratnici*, 2.860 Nova Gradiška i svega 4 Slavonski Brod. Od *Prognanika - obnova u tijeku*, 6 ih je registrirano u Centru za socijalnu skrb Nova Gradiška, a 2 u istoj ustanovi u Slavonskom Brodu. Od ukupnog broja izbjeglica, 986 je u nadležnosti Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška, a 11.901 Slavonski Brod. *Izbjeglice-useljenici* se svi, njih 2.352, nalaze u Novoj Gradiški, dok Slavonski Brod nema zabilježenu takvu kategoriju ratnih stradalnika.

Hrvata je bilo 3.399 na okupiranim područjima županije, tako da se može ustvrditi kako se velika većina vratila kućama, ukupno oko 85%.⁷ Valja pretpostaviti da su se ostali integrirali u ostala naselja u Republici Hrvatskoj, dok je situacija gospodarske dekonjunktore na Zapadu uglavnom brana njihovu odlasku u inozemstvo.

Ako pretpostavimo, slijedeći podatke i procjene državnih službi, da se danas na oslobođenom teritoriju županije nalazi oko 6.000 stanovnika, tada je to za oko 8.000 manje u odnosu na situaciju prije rata, s tim da se tu sada nalazi i "novo" stanovništvo, oko 2.532 izbjeglice-useljenika, smještenih na prostoru zapadnog dijela županije.

Povratak srpskog stanovništva u zapadne dijelove županije ishod je procesa mirne reintegracije istočne Slavonije i nakane Republike Hrvatske da omogući povratak kućama svim svojim građanima. Zajednička radna skupina zadužena za povratak, sastavljena od predstavnika Vlade Republike Hrvatske, UNTAES-a i UNHCR-a, utemeljena je u skladu s odlukom hrvatske Vlade 27. ožujka 1997. Radna skupina ima za zadaću da odredi mehanizme za registraciju i provedbu svih zahtjeva za povratak u hrvatsko Podunavlje i izvan njega, promiče informacije o procesu povratka i osigura djelotvornu operativu prilikom povratka ratnih stradalnika. U tom cilju u ime Za-

7 Prema Popisu 1994. u Centru za socijalnu skrb Nova Gradiška bilo je i 197 Srba. Valja pretpostaviti da se samo mali dio vratio u zapadni dio županije, što gotovo i nema utjecaja na gore navedene postotke.

jedničke radne skupine potpisan je 23. travnja 1997. u Osijeku *Sporazum radne skupine o operativnim postupcima povratka*. Ured za prognanike i izbjeglice nadležan za pojedini slučaj izdat će na temelju primljenog zahtjeva *Potvrdu o planu povratka* mogućem povratniku, a preslike Ministarstvu unutarnjih poslova (koje će obavijestiti lokalnu policijsku postaju), članovima Radne skupine i nadležnim tijelima jedinica lokalne uprave i samouprave.

Prema podacima Centra za socijalnu skrb Nova Gradiška, od "Bljeska" do sada (srpanj 1997) vratilo se na isti prostor oko 350 Srba, a prema anketi Vladina ureda za prognanike i izbjeglice, u uredima otvorenim u istočnoj Slavoniji ukupno se 127 obitelji s 257 članova želi vratiti u županiju, a 124 obitelji s 232 člana ne žele se vratiti.

Valja pretpostaviti da je broj stanovnika povećan za oko 1.000 pozitivnim prirodnom prirastom u županiji u poslijeratnim godinama, oko 9.000 je napustilo županiju (8.500 Srba i 500 Hrvata), a u županiji se nalazi oko 16.000 stanovnika čiji je dolazak neposredno uvjetovan ratnim zbivanjima (izbjeglice, izbjeglice-useljenici, prognanici - hrvatsko Podunavlje), tako da je stanovništvo u županiji zbog migracijskih procesa i prirodnog prirasta povećano za oko 8.000 stanovnika u odnosu na Popis 1991. Stanovništvo Brodsko-posavske županije (srpanj 1997) broji oko 183.000 stanovnika (Popis 1991, 174. 998). Od toga broja oko 169.000 čini korpus domicilnog stanovništva županije, dok su ostalih 13.715 ratni stradalnici s prebivalištem izvan županije, i to 12.887 izbjeglica i 828 prognanika iz hrvatskog Podunavlja.

Primjetna je razlika u broju povratka raseljenih osoba i izbjeglica, utoliko što su se prvi u velikoj većini vratili kućama, dok se drugi u dosta slučajeva odlučuju na useljenje u Hrvatsku (izbjeglice-useljenici) ili ostaju u statusu izbjeglica. Ovakav raspored događaja oko povratka mogao se očekivati, a sve to potvrđuje i predviđanja samih ratnih stradalnika u anketi provedenoj 1994. godine.

Republika Hrvatska pruža mnogo veću sigurnost i perspektivu povratnicima nego što su to u stanju učiniti vlasti u Bosni i Hercegovini, čije se političko ustrojstvo još uvijek nalazi u fazi konstituiranja uz nedovoljno jasnu percepciju o njegovu budućem izgledu. Takva političko-sigurnosna situacija ne pridonosi većem povratku ratnih stradalnika u Bosnu i Hercegovinu.

Povratak Srba je tek počeo, a s obzirom na ratna događanja i ulogu najvećeg dijela srpske populacije u tim zbivanjima, taj proces ima u svom polazištu mnogo političkih, ali i sociopsiholoških prepreka, iako je to ujedno i test spremnosti Re-

publike Hrvatske da osigura politička i ljudska prava svim svojim građanima, uključujući i Srbe povratnike.

4. Zaključci

Brodsko-posavska županija je, pored velikih materijalnih gubitaka, imala i znatne demografske gubitke, kako izravne u Domovinskom ratu, tako i neizravne kao posljedica ratnih i poratnih zbivanja. Domovinski je rat uzrokovao velike promjene u demografskoj i nacionalnoj strukturi stanovništva županije.

Predratna sociodemografska struktura županijskog stanovništva (Popis 1991) ne razlikuje se mnogo od one u Republici Hrvatskoj, a obilježavali su ju stalno smanjivanje prirodnog prirasta i heterogena nacionalna struktura s povećanjem udjela Hrvata i Srba i smanjivanjem Jugoslavena u ukupnom stanovništvu, što je posljedica promjene društvenog ustrojstva i urušavanja nadsocijalne ideologije.

Domovinski je rat znatno promijenio sociodemografsku strukturu stanovništva u županiji. Mnoštvo ratnih stradalnika (izbjeglice, raseljene osobe) našlo je utočište u gradovima i selima županije, a srpsko je stanovništvo napustilo njene prostore zajedno sa srpskim paravojnim formacijama poraženim od hrvatskih oružanih snaga 1995. Zbog ratnog mortaliteta pojačane su negativne tendencije u prirodnom prirastu, a naročito je poremećena nacionalna struktura stanovništva županije (odlazak Srba, dolazak Muslimana-Bošnjaka).

Demografski gubici izravna su i neizravna posljedica ratnih zbivanja u razdoblju 1991-1995. U izravne demografske gubitke mogu se ubrojiti žrtve rata, poginuli civili i vojnici te egzodus stanovništva, u ovom slučaju Srba, ali i Hrvata koji odlaze s prostora županije, od kojih se dio neće vratiti kućama.

Neizravni gubici uključuju smanjeni natalitet zbog nepovoljnih socioekonomskih i sociopsiholoških uvjeta te neuravnotežene spolne strukture stanovništva.

Nepovoljne tendencije u kretanju prirodnog prirasta uzrokovane ratnim zbivanjima prisutne su u 1991, u 1992. županija ima negativan prirodni prirast, da bi u 1993. došlo do drukčijeg trenda: vitalni indeks je postao pozitivan i iznosio 118,2, natalitet je opet veći od mortaliteta. Tome je vjerojatno pridonijela činjenica da je i prije rata županija imala za oko 2% veći natalitet u odnosu na hrvatski prosjek. Nadalje, egzistiranje sloja seljaka-radnika u socijalnoj strukturi omogućuje lakše pre-

življavanje u uvjetima teških socioekonomskih prilika, a time ima blagotvoran utjecaj na povećanje nataliteta.

Stanovništvo županije je (uključujući izbjeglice i raseljene osobe porijeklom izvan županije) uvećano za oko 8.000 u odnosu na Popis 1991. i broji oko 183.000 (srpanj 1997).

Završetak rata aktualizirao je pitanja povratka ratnih stradalnika vlastitim domovima. Kao što se moglo pretpostaviti, uočljiva je razlika u intenzitetu povratka različitih skupina ratnih stradalnika.

Raseljene osobe s prostora županije uglavnom su se vratile na oslobođeno područje u popravljene i novoizgrađene stambene objekte, što uz nazočnost hrvatskih vlasti na tom prostoru daje sigurnost povratnicima.

Izbjeglice se, s obzirom na tešku razrušenost Bosne i Hercegovine i mnoštvo problema u njenom konstituiranju kao države, nalaze u mnogo težem položaju. To će uvjetovati da znatan broj njih u tom statusu ostane u županiji, ili će se nastaniti na istom prostoru u statusu izbjeglica-useljenika.

Srbi-povratnici tek se počinju vraćati, a sam proces povratka nailazi na niz teškoća, od problema stambenog prostora do poteškoća integracije u lokalnu zajednicu socioekonomski deprivirane i sociopsihološki stigmatizirane skupine.

Upravo taj proces vraćanja svojim domovima različitih skupina stanovnika i život nakon rata u lokalnoj zajednici, kao i u Hrvatskoj u cjelini, izazov je i kušnja za Republiku Hrvatsku da osigura politička i ljudska prava svim svojim građanima i tako se potvrdi kao suvremena demokratska država.

LITERATURA

CRKVENČIĆ, Ivan, Zlatko PEPEONIK (1993). "Zapadna Slavonija - razvoj narodnosnog sustava", *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 2-3 (4-5), str. 335-364.

ČALDAROVIĆ, Ognjen, Milan MESIĆ i Aleksandar ŠTULHOFER (pri.) (1992). *Sociologija i rat*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

JANČULA, Julije (1980). *Povijest Cernika*. Požega: Julije Jančula.

LAJIĆ, Ivan (1995). "Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994.", *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 26, br. 1-2, str. 55-64.

MESIĆ, Milan (1992). *Osjetljivi i ljuti ljudi: hrvatske izbjeglice i prognanici*. Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu.

REPAC-ROKNIĆ, Vera (1992). "Analiza prognanika po županijama", *Migracijske teme*, Zagreb, god. 8, br. 3-4, str. 277- 292.

SAMARDŽIĆ, Franjo (1994). *Novogradiške ratne godine: 1990.-1991*. Nova Gradiška: Press i NG.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1982). *Demografija: Stanovništvo i ekonomski razvitak*. Zagreb: Informator.

IZVORI

Izvešće ureda za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske o preregistraciji prognanika, povratnika i izbjeglica (ožujak/travanj 1997. g.). Zagreb: Ured za prognanike i izbjeglice Vlade Republike Hrvatske.

Osnovni podaci o gradovima i općinama u sastavu Brodsko-posavske županije. Slav. Brod: Brodsko-posavska županija; Zavod za plan, analizu i statistiku, 1993.

Popis prognanika, povratnika, izbjeglica i izbjeglica u tranzitu, 1994. g. Izvešće Službe za izvješćivanje javnosti, Vlada Republike Hrvatske, Ured za prognanike i izbjeglice, 10. 10. 1994.

Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava, 31. ožujak 1991., Dokumentacija 881, Godina 1992., Zagreb, travanj 1992.

Statistički ljetopis 1993. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1993.

Statistički ljetopis hrvatskih županija 1993. Zagreb: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1994.

Dragutin Babić

SOCIO-DEMOGRAPHIC CHANGES IN THE POPULATION OF THE COUNTY OF SL. BROD-POSAVINA AS CAUSED BY THE HOMELAND WAR

SUMMARY

The paper examines socio-demographic changes in the population of the county of Sl. Brod-Posavina within the context of wartime and post-war events in Croatia and Bosnia-Herzegovina. The Homeland War quickened the intensity of natural population changes, due to reduced natality and increased mortality in relation to the previous period. The Great Serbian aggression on Croatia and Bosnia-Herzegovina was the major cause of migration movements. These had a significant effect on the present population structure due to the exodus of mainly Croats from the western parts of the county and their relocation in free areas (i.e. relocation of displaced persons) and also the arrival of people from Bosnia-Herzegovina and their location in parts of the region (i.e. location of refugees). Changes in the national structure of the county were also effected especially by the exodus of Serbs after the military-police action "Flash" and the liberation of western Slavonia. After the end of the war the question of return has become important. It is also analysed in the paper. Displaced persons have mainly returned to the liberated area, while refugees are still present in a larger number in the county. The question of the return of Serbs has become relevant in the context of actions aimed at peaceful reintegration of East Slavonia.

KEY WORDS: county of Sl. Brod-Posavina, Homeland war, refugees, displaced persons, natural movement, national structure, return